

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 5 (2001)

Τόμ. 5-6 (2001): Εθνικισμός

Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, Η εξουσία ως λαός και ως έθνος. Περιπέτειες σημασιών

Χρήστος Λυριντζής

doi: [10.12681/sas.557](https://doi.org/10.12681/sas.557)

Copyright © 2015, Χρήστος Λυριντζής

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Λυριντζής Χ. (2015). Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, Η εξουσία ως λαός και ως έθνος. Περιπέτειες σημασιών. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 5, 310–315. <https://doi.org/10.12681/sas.557>

και η συνακόλουθη παγκοσμιοποίηση), που οδήγησαν στην ανάδειξη της μάθησης ως βασικού οργανωτικού κεφαλαίου και είχαν ως επακόλουθο την κατάργηση όλων των στερεοτύπων στα οποία βασιζόνταν μέχρι πρότινος η θεωρία των οργανώσεων. Η οργάνωση που μαθαίνει που αναλύθηκε ιδιαίτερα από τον Peter Senge στο περιώνυμο best-seller 'The fifth discipline', οδήγησε στη διαμόρφωση ενός συστημικού θεωρητικού υποδείγματος που χρησιμεύει, σήμερα, ως πρακτικός οδηγός των δημοσίων οργανώσεων στην πορεία της αναδιοργάνωσης. Σ' αυτό το κοινωνικό σύστημα οι μηχανισμοί μάθησης κατέχουν πρωτεύουσα θέση, και οι συγγραφείς αφιερώνουν σ' αυτούς το τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου τους με τίτλο 'Ο ρόλος της διοίκησης της πληροφορίας στην θεσμική ανανέωση'. Περνώντας από τον Alvin Toffler στους σύγχρονους θεωρητικούς του κυβερνο-χώρου, εκτιμούν ότι η σημερινή εκρηκτική ανάπτυξη των τεχνολογιών συμπαρασύρει παλιά υποδείγματα οργάνωσης και λειτουργίας των δημοσίων υπηρεσιών. Το νέο, όπως αυτό εκφράζεται μέσα από το ΝΔΜ, παραμένει, ενδεχομένως, ακόμη συγκεχυμένο ή αόριστο, εκείνο, όμως, που δεν είναι, πλέον, αναστρέψιμο είναι ότι η ανάγνωση της σημερινής πραγματικότητας δεν μπορεί να γίνει μ' άλλα εργαλεία, πέρα από εκείνα που το ΝΔΜ έχει προσκομίσει στη θεωρητική συζήτηση και την πολιτική/διοικητική πρακτική. Υπό την έννοια αυτή, αξίζει η προσοχή μας στο ΝΔΜ, καταλήγουν οι συγγραφείς... και στο βιβλίο 'Public Management: Institutional Renewal for the twenty-first century', προσθέτουμε εμείς.

Παναγιώτης Καρκατσούλης

Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, Η εξουσία ως λαός και ως έθνος. Περιπέτειες σημασιών (Αθήνα, Θεμέλιο, 1999) σελ. 602

Το βιβλίο του Κων/νου Τσουκαλά αναφέρεται στο έθνος, τον λόγο του έθνους, τον λόγο για το έθνος και την ένταξή τους στις σχέσεις εξουσίας που χαρακτηρίζουν τις νεωτερικές κοινωνίες. Σημείο εκκίνησης του συγγραφέα αποτελεί η ανάλυση των βασικών προβλημάτων, ερωτημάτων και αντινομιών που χαρακτηρίζουν την εγκαθίδρυση της φιλελεύθερης τάξης στη νεωτερικότητα. Ο Τσουκαλάς τονίζει ότι για πρώτη φορά με τη νεωτερικότητα το οποιοδήποτε 'εμείς' σημαίνει 'εμείς ελευθέρων ατόμων' και ότι η εξουσία ασκείται εν ονόματι και επί ελευθέρων ατόμων. Συνακόλουθα, ο φιλελεύθερος λόγος περί εξουσίας θα πρέπει να συμβιβάσει τις εξουσιαστικές μορφές

με την ελευθερία, καθώς και την ατομική ελευθερία με τη συλλογική δέσμευση και την εξουσιαστική δράση. Το συλλογικό όλο, εν ονόματι του οποίου ασκείται η εξουσία πρέπει να προσδιοριστεί και να αυτοαναγνωριστεί. Πρόκειται για το θεμελιώδες ζήτημα που θέτει η νεωτερικότητα, δηλαδή τη θεμελίωση της έλλογης πολιτικής εξουσίας και το οποίο εξακολουθεί να αποτελεί κεντρικό πρόβλημα της πολιτικής θεωρίας και φιλοσοφίας.

Από την αρχή του βιβλίου, ο συγγραφέας τοποθετεί με ενάργεια το πρόβλημα: 'η ύπατη αξία της ελευθερίας δεν μπορεί να υλοποιηθεί συλλογικά, παρά μόνο ερχόμενη σε σχετική, έστω, αντίφαση με τον εαυτό της'. Η σύζευξη ανάμεσα σε αδιαίρετα άτομα και διαιρετά σύνολα είναι προβληματική και διαπραγματεύσιμη, δεδομένου ότι αφορά το ποιος δικαιούται να συμμετέχει στα συλλογικά βουλόμενα σύνολα. Οι νέες πολιτείες πρέπει να εμφανιστούν 'έως εάν είναι μία αδιαίρετη ενότητα', μία αιωνίως αναπαραγόμενη αναγκαιότητα. Στο εν λόγω πλαίσιο η ιδέα του λαού χρειάζεται ενίσχυση και συμπλήρωση και έτσι η έννοια του έθνους και της εθνικής ενότητας εμφανίζεται ως από μηχανής θεός. Έκτοτε η κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα και ο ιστορικός (πολιτικός) λόγος διαπλέκονται μέσω της ιδέας του έθνους σε μία επίμαχη διαδικασία για τη συγκρότηση των αναπαραστάσεων που θεμελιώνουν την εξουσία.

Ο Τσουκαλός αναδεικνύει τις αντιφάσεις και υπογραμμίζει τα παράδοξα της νεωτερικότητας και τα προβλήματα της φιλελεύθερης πολιτικής σκέψης, η οποία, λόγω ακριβώς των πηγών της, οφείλει να αντιμετωπίζει την εξουσία 'έως εάν πήγαζε από την ελεύθερη συναίνεση και βούληση εκείνων που την υφίστανται'. Εξ ου και η διαμάχη για την εξουσία και τη νομιμοποίησή της. Όπως ήδη αναφέρθηκε, το πρόβλημα ξεκινάει από τη συγκρότηση του φιλελεύθερου κοινωνικού όλου και τη σχετική αδυναμία να δοθεί μία λογικά γενική απάντηση στο τι είναι αυτό το όλο και καταλήγει στην ανάγκη συγκρότησης μιας φαντασιακά πλήρους κοινότητας, ενός εξουσιαστικού χώρου, στο όνομα του οποίου θα ασκούνται πλέον όλες οι επιμέρους εξουσίες, είτε επί ατόμων είτε επί συλλογικοτήτων.

Στο πλαίσιο της αναζήτησης του αναγκαίου όλου, ο Τσουκαλός αναλύει την ανακάλυψη και καθιέρωση της έννοιας της 'κοινωνίας' ως μήτρας και σημείου αναφοράς για όλες τις επιμέρους ομάδες. Το νεωτερικό διακύβευμα δηλαδή συνίσταται στη λογική αυτοθεμελίωση της εξουσίας σε μία ιστορικά συγκεκριμένη κοινωνία, σε αντίθεση με τις προνεωτερικές κοινότητες, όπου δεν ετίθετο θέμα για τη νοηματική σχέση της εξουσίας με τη συγκεκριμένη κοινότητα.

Έχοντας εντοπίσει τα προβλήματα και τις αντιφάσεις που διέπουν τη θεμελίωση της εξουσίας – η συζήτηση διέρχεται και θίγει όλη τη σχετική βιβλιογραφία από τον Rousseau στον Arron και τον Foucault. – ο Κ.Τσουκαλός εξηγεί την ανεπάρκεια της έννοιας ‘λαός’, η οποία θα συνδεθεί κυρίως με τη συγκρότηση της πολιτείας, της οποίας η θεμελίωση θα αποχωριστεί από τη διαδικασία θεμελίωσης της ‘κοινωνίας’. Η τελευταία, εξηγεί ο συγγραφέας, θα νοηθεί ‘ως η μόνη πλήρης, αντικειμενική και διαγνώσιμη συλλογική ιστορική μορφή’. Για να παύσει όμως τον ιστορικό της ρόλο η οργανωμένη σε πολιτεία κοινωνία είναι υποχρεωμένη να αυτοσημανθεί ως συμβολικά ομοιογενές, μόνιμο και οριστικό ιστορικό υποκείμενο : είναι η φαντασιακή αυτοπρόσληψη και παγίωση του έλλογου λαού ως έθνους. Η ιδέα του έθνους παρέχει στην κοινωνία ‘την ελλιπούσα ουσιολογική της διάσταση’, παρέχει τη μόνη φαντασιακή εγγύηση μίας αιώνιας συλλογικής ζωής. Έτσι κατασκευάζεται το πνεύμα του έθνους (λαού), ως μίας ‘εμπρόθετης ολότητας’, η οποία τοποθετείται υπεράνω όλων *ως εάν* ανέκαθεν περιείχε τη βούληση να κατακτήσει την ανεξαρτησία και την ακεραιότητά της. Τα άτομα έχουν πλέον ως τελική ταυτότητα την εθνική και ουδείς μπορεί να βγει έξω από τον επικαθορισμό και τη δικαιοδοσία του έθνους.

Στο τρίτο μέρος του βιβλίου εξετάζεται ο ρόλος και η λειτουργία της εθνικής ιστορίας και ιστοριογραφίας και η σχετική συμβολή των ‘επιστημών του πολιτισμού’. Ο Τσουκαλός αναλύει την κατασκευή του μύθου του έθνους που λειτουργεί ως μία φαντασιακά θεσπισμένη ενότητα, που εγκλωβίζει άνωθεν από τα βάθη της ιστορίας και ως το μακρινό μέλλον. Πρόκειται για μία αδύνατη σύνθεση ανάμεσα στο έλλογο και το υπερβατικό. Για να επιτευχθεί η σύνθεση αυτή έλαβε χώρα μία επιχείρηση μαζικής πολιτικής κοινωνικοποίησης, με στόχο τη θεμελίωση της εθνικής οντότητας και της ιστορικής κοινωνικής συνέχειας, η οποία συχνά θεωρείται από πολλούς ως μία ‘φυσική’ και δεδομένη αλήθεια.

Το τέταρτο μέρος του βιβλίου αναφέρεται στην αναγκαιότητα του έθνους σήμερα. Πρόκειται για το πολιτικά πιο επίκαιρο μέρος της μελέτης, όπου καταδεικνύεται πως ειδικές συμπεριφορές και επεμβάσεις χαρακτηρίζονται ως ‘καταστάσεις ανάγκης’ ή σαν ‘εξαιρετικές περιπτώσεις’ που δικαιολογούνται μόνο για τη σωτηρία της πατρίδος. Επιπλέον αναλύεται πως τα πάντα, περιλαμβανομένων των ατομικών δικαιωμάτων των πολιτών, πρέπει να ακολουθούν την πρωτοκαθεδρία του ιερού όλου (έθνους) έναντι του (βέβηλου) μέρους. Ανατρέχοντας σε παλιότερες μελέτες του, ο συγγραφέας δείχνει πως

το έθνος δεν ανέχεται 'τζαμπατζήδες', οι οποίοι ωστόσο μπορεί να ενημερουν στο πλαίσιο ενός κοινωνικού κράτους.

Ο Τσουκαλάς αναλύει και εξηγεί πως η εξουσία ασκείται μεν εν ονόματι του λαού, αλλά υπέρ του έθνους. Από τη στιγμή που καταρτίζεται ένα κοινωνικό συμβόλαιο ως μόνη αποδεκτή πηγή εξουσίας επί ελευθέρων ατόμων, έπρεπε να κατασκευαστούν και τα φαντασιακά στοιχεία που συγκροτούν μία συλλογικότητα, που αντιστοιχεί σε μία ευρύτερη ανάγκη των εν κοινωνία ζώντων ανθρώπων. Ο Τσουκαλάς αναλύει το ρόλο του έθνους ως από μηχανής θεό και κεντρικό στοιχείο στη συγκρότηση των νεωτερικών σχέσεων εξουσίας, αποφεύγοντας τη λειτουργιστική λογική, ότι δηλαδή αποτελεί μία αναγκαιότητα της νεωτερικότητας. Αντίθετα, αναλύει το πως η άσκηση της εξουσίας κατά τρόπο ορθολογικό και ηθικό προϋποθέτει τον εθνικισμό και τον διεθνισμό ως μορφές-διαύλους νομιμοποίησής της. Στο βαθμό βέβαια που ο διεθνισμός παραμένει πολιτικά αλυσιστελής, ο εθνικισμός εξακολουθεί να είναι κυρίαρχος, χωρίς όμως να αποτελεί μονόδρομο. Στο σημείο αυτό ανακύπτει ένα ερώτημα, το οποίο ο συγγραφέας αντιπαρέρχεται πιθανόν επειδή θεωρεί ότι η απάντηση είναι από δύσκολη έως αδύνατη. Συγκεκριμένα, θα πρέπει να εξηγηθεί γιατί ήταν η έννοια του έθνους που επικράτησε ως άξονας αναφοράς για την άσκηση της εξουσίας και όχι κάποια άλλη. Στο βαθμό που θα μπορούσε να υπάρξει κάποια άλλη εναλλακτική – όπως δέχεται ο Τσουκαλάς – τότε θα πρέπει να αναλυθεί ποιες άλλες δυνατότητες υπήρχαν και γιατί απέτυχαν. Κι αν απέτυχαν στο παρελθόν αυτό σημαίνει ότι θα αποτυγχάνουν και στο μέλλον; Με άλλα λόγια, μήπως η αποτυχία της 'σοβιετικής' ταυτότητας σημαίνει κάτι ιδιαίτερο για το μέλλον των μη εθνικών ταυτοτήτων;

Στο ως άνω πλαίσιο αναλύονται και ερμηνεύονται οι διαστάσεις της πολυπολιτισμικότητας και οι προεκτάσεις της 'πολιτικής της ταυτότητας'. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι ο ορισμός των μειονοτήτων και των δικαιωμάτων τους δεν επιδέχεται κανονιστική απάντηση, αλλά εξαρτάται κάθε φορά από την κοινωνική, ιστορική και πολιτική συγκυρία, από συσχετισμούς δυνάμεων και από την έκβαση του αγώνα για εξουσία.

Το πέμπτο και τελευταίο μέρος του βιβλίου αποτελεί μία κριτική ανακεφαλαίωση και επανεξέταση των κεντρικών προβλημάτων της φιλελεύθερης σκέψης σε ότι αφορά την πολιτική και κοινωνική οργάνωση. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η ανάλυση για την αδυναμία λειτουργίας της δημοκρατίας ως μία συνάρθρωση ατομικών προτιμήσεων και ως ένα ορθολογικό και άρτιο σύστημα λήψεως αποφάσεων. Επειδή ακριβώς δεν είναι δυνατή μία 'έλλογη

και ελεύθερη συλλογική επιλογή', η φαντασίωση του γενικού συμφέροντος είναι επιτακτική, και φυσικά το γενικό συμφέρον πείθει περισσότερο ως 'εθνικό συμφέρον'. Έτσι λοιπόν εξηγεί πως το έθνος σώζει την πολιτεία από την ανάγκη να πείθει και να αποδεικνύει κάτι που λογικά είναι πολύ δύσκολο να αποδειχθεί. Η αποπολιτικοποίηση της εθνικής οικονομίας καθώς και η φειχτοποίηση της ανάπτυξης και του εκσυγχρονισμού εγγράφονται σ' αυτήν ακριβώς τη λογική.

Η ανάλυση του Τσουκαλά παρέχει στοιχεία, επιχειρήματα και ερμηνείες ώστε να μπορεί ο καθένας να βγάλει τα συμπεράσματά του. Από ένα σημείο και πέρα, άλλωστε, στην κοινωνική και πολιτική ανάλυση τα συμπεράσματα είναι καθαρά πολιτικά. Ο Κ. Τσουκαλάς χωρίς να είναι πολεμικός, υπονομεύει και αποδομεί θέσεις και προσεγγίσεις που συχνά θεωρούνται ως δεδομένες και κατά κοινή λογική αποδεκτές. Αναδεικνύει τις αντιφάσεις της φιλελεύθερης σκέψης και τα προβλήματα που συνοδεύουν έννοιες – όπως κοινωνία, λαός, έθνος – οι οποίες συνήθως θεωρούνται ως ανέκαθεν δεδομένες. Η ανάλυση εισάγει τον αναγνώστη σε ένα πεδίο απορίας και προβληματισμού για τα μεζονα θέματα που απασχολούν τις σύγχρονες κοινωνίες ή βρίσκονται στη βάση μεγάλων δεινών, όπως ο πόλεμος, ο ρατσισμός, η ξενοφοβία, η καταπίεση των μειονοτήτων και οι διεκδικήσεις τους. Διαβάζοντας το βιβλίο γίνεται κατανοητό γιατί δεν υπάρχει καλός και κακός εθνικισμός και πώς το έθνος περιορίζει την ελευθερία θεωρητικά. Μία φιλελεύθερη κοινωνία θα έπρεπε να παρέχει στους πολίτες της δικαίωμα επιλογής-εθνικής-ταυτότητας και όχι να τους θεωρεί προδότες. Επιπλέον, τοποθετεί σε νέες βάσεις τις αναλύσεις για τις πολιτικές συγκρούσεις της εποχής μας, δείχνοντας πως πολιτισμικές διαφορές μπορεί να αποπροσανατολίζουν την πολιτική αντιπαράθεση και να αλλάζουν την εικόνα αλλά και το περιεχόμενο των συγκρούσεων για κοινωνική αλλαγή, ισότητα και δικαιοσύνη.

Ένα σημαντικό στοιχείο που εισάγει η ανάλυση του Τσουκαλά αφορά το ρόλο και τη λειτουργία της γλώσσας. Θέματα, τα οποία η συμβατική πολιτική επιστήμη συνήθως αγνοεί ή παραμελεί, όπως η γλώσσα ως προσδιοριστικός μηχανισμός πρόσληψης αλλά και συγκρότησης της πραγματικότητας, ο λόγος και οι πρακτικές του ως συμβολικές διαστάσεις της άσκησης της εξουσίας και, τέλος, ο ρόλος των κειμένων και της ιστοριογραφίας αναδεικνύονται ως κεντρικές αναλυτικές κατηγορίες. Δεν είναι τυχαία, άλλωστε, η συχνή προσφυγή του συγγραφέα στη λογοτεχνία. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι οι κοινωνικοί ή άλλοι παράγοντες παραμελούνται. Αντίθετα, η προσδιοριστική θέση κοινωνικοοικονομικών αντιθέσεων υπογραμμίζεται έντονα στο τέλος

του βιβλίου. Από μόνες τους όμως λένε λίγα ή ελάχιστα πράγματα για τον τρόπο και τους μηχανισμούς άσκησης εξουσίας και τον ρόλο συγκεκριμένων εννοιών όπως ο λαός και το έθνος στην εν λόγω διαδικασία. Με αυτή την έννοια, το βιβλίο του Τσουκαλά μας δείχνει πως, ενώ μπορεί να έχουμε μία ισχυρή και βάσιμη θεωρία για τη γενική και μακροπρόθεσμη πορεία της κοινωνίας (για παράδειγμα ότι το κεφάλαιο παραμένει βασικός συντελεστής και παράγοντας στις κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις), χρειαζόμαστε μία συγκεκριμένη και ειδικότερη ανάλυση και ερμηνεία που θα αφορά το πως και το γιατί κάτι τέτοιο είναι εφικτό και που θα αναδεικνύει τους μηχανισμούς που το στηρίζουν.

Στις σύγχρονες κοινωνίες όπου το φιλελεύθερο πρότυπο εξουσίας παράγει ένα πλήθος από 'ελεύθερα' αλλά αδύναμα, αδιάφορα και μοναχικά υποκείμενα, οι αντιφάσεις μεταξύ ελευθερίας και ισότητας, ατομικού και κοινωνικού, ιδιωτικού και δημόσιου συνεχώς επανέρχονται, ενίοτε με ιδιαίτερη ένταση. Το έθνος και ο εθνικισμός προσφέρονται ως φάρμακο ή ως αντίδοτο στις αντιφάσεις και στις συνακόλουθες κρίσεις και προβλήματά, προκαλώντας βέβαια, όπως όλα τα φάρμακα σημαντικές παρενέργειες. Το βιβλίο του Τσουκαλά ρίχνει νέο φως στις αντιφάσεις αφήνοντας ανοιχτό το ζήτημα του ξεπεράσματος του φιλελευθερισμού και του εθνικισμού. Το όραμα του "Άγγλου ασθενή" αλλά και του Φουριέ καθώς και άλλων για ένα κόσμο δίχως χάρες και σύνορα μπορεί να είναι απόμακρο αλλά όχι εξ' ορισμού αδύνατο.

Χρήστος Λυριντζής